

СУТНІСНІ ПРОБЛЕМИ СИСТЕМНОГО ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ

Згідно з результатами соціологічного дослідження серед юристів пострадянської Росії (суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, юрисконсультів) одне із *останніх місць* (тут і далі — курсив авт. О. В.) за ступенем реалізації поставлених *цілей та завдань* серед усіх основних напрямів правової реформи зайняло подальше *системне правове забезпечення розвитку економіки*. При цьому 19 % відзначили, що просування з цього питання взагалі відсутнє, 50 % визнали його несуттєвим [1, с. 3].

Авторці не вдалося знайти даних за аналогічне дослідження серед юридичної спільноти України. Але беручи до уваги обсяг тіньової економіки (в межах до 60 % [2, с. 188]), міжнародний рейтинг держави за економічними показниками (за версією Forbes 2011 р. Україна посіла четверте місце рейтингу «10 найгірших економік світу», поступаючи Мадагаскару, Вірменії та Гвінеї [3]), показниками економічної свободи (у 2011 р. Україну позбавлено статусу вільної країни: вона опустилася на 164-е місце з-поміж 179 держав, упритул наблизившись до країн, де економічна свобода відсутня взагалі; серед європейських країн за цим рейтингом посідає останнє місце [4]), результати деяких соціологічних опитувань пересічних громадян («на питання «на що насамперед спрямована соціально-економічна політика влади?» більшість (47,4 %) дала відповідь: «на підтримку крупного капіталу (багатих, олігархів)» [5]), слід очікувати, що уявлення українців про правове забезпечення економічних процесів, як і в сусідній Росії, дуже далекі від сприйняття як адекватного до сучасних потреб.

Але навряд чи справедливо узагальнювати, що ми маємо вщент погане законодавство, навпаки, його висока якість неодноразово відзначалася, зокрема, іноземними фахівцями. Проблема в іншому — добре законодавство у нас часто чомусь не працює. І аспектів у цього «чомусь» декілька.

У цій статті, яка присвячена проблемам системного правового забезпечення економіки (*об'єкт*), буде розглянуто аспект спеціалізації (диференціації) наукових знань у галузі економіки і права, що перешкоджає

виконанню зазначеного завдання (*предмет*). За мету статті ставиться визначення наукових перспектив, які дозволять упереджувати і долати наслідки безсистемності правового забезпечення економіки.

В економіко-правовій площині питання сумнівного впливу доктринальної галузевої диференціації права на регулювання економіки підіймалися з боку представників господарсько-правової науки (зокрема, В. К. Макутовим [6; 7], Г. Л. Знаменським [8], Б. Г. Розовським [9] та ін.). У числі останніх досліджень теоретиків права також розглядалися міжгалузеві проблеми системного правового забезпечення економіки (С. М. Рєвіна, 2008 [1]); правового регулювання державної економічної політики у перехідних суспільствах (В. В. Горшенін, 2009 [10]); економіко-правового статусу особистості (Б. Б. Тишаєв, 2011 [11]) у межах «економічного права», ідею якого (хоча інакше за змістом) обстоювали білоруські науковці (І. І. Веленто та В. С. Єлісєєв, 2004 [12]). Втім у дослідженнях українських науковців проблематика, що поєднує питання галузевої диференціації права та його співвідношення з економічною наукою, не отримала тенденційного розвитку.

Як відомо, вирішенням питань правового забезпечення економіки займається велика кількість галузей права — господарського, цивільного, адміністративного, фінансового, екологічного, кримінального та ін. Не маючи (концептуально) своїм предметом власне економіку, вони так чи інакше пов'язані з регулюванням умов і наслідків її функціонування.

Насамперед, зусилля наукового обслуговування в економіко-правовій площині зосереджені на господарській діяльності, яка становить предмет інтересу господарського права та цивілістики, протистояння між якими з питань «бути чи не бути» (господарському праву самостійним) та делімітації наукових кордонів є одним із найбільш резонансних у новітній історії правової науки [9, с. 147—228].

Слід погодитися з С. Батриним у тому, що провідні цивілісти ігнорують не тільки самостійність, а взагалі існування господарського права [13], але це не може вплинути на об'єктивність та унікальність

відносин, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності, — невідчутна присутність держави, зв'язання з інтересами якої, поряд із суб'єктами господарювання і споживачами, формує так званий «третій елемент», як його визначає Г. Л. Знаменський [14, с. 52–53], або узгодження публічно-приватних інтересів.

У зв'язку з тим, що питання розподілу територій наукового обслуговування залишається (для деяких науковців) відкритим, а також враховуючи неможливість (і недоцільність) досягнення стерильності у «чистоті» кожної галузі, часто можна спостерігати їх «гру на одній території» — загального правового забезпечення економіки. Прояв наукового інтересу іноді виявляється нерівномірно-вибірковим, захватницьким або з ефектом «дежавю», що обумовлює прогалини та суперечності, дефіцит або дублювання дослідницьких зусиль (про якість науки тут не йдеться).

Зокрема, на думку В. К. Мамутова, правом власності, як інститутом конституційного значення, базовим для всього права, повинні займатися насамперед такі науки, як теорія права та конституційне право. Але в нас право власності, у тому числі публічної, чомусь «приватизоване» наукою цивільного права, а вищезазначені галузі у належній мірі цим не займаються. Внаслідок цього конституційний по суті закон «Про власність» виявився прив'язаним до Цивільного кодексу, та, відповідно, був включений у перелік актів, що втратили силу у зв'язку із прийняттям Цивільного кодексу. За влучним визначенням академіка, таке явище є науковим експансіонізмом [7, с. 19, 22].

У дослідженні теоретичних проблем правових засад регулювання ринкових відносин у сучасній Росії С. М. Ревіна зазначає: «правовое обеспечение рынка должно базироваться на каких-то основных положениях, принципах, подходах к правовому регулированию рыночных отношений, что невозможно в рамках отраслевых юридических дисциплин: каждая из них связывает рынок лишь с совершенствованием правовых норм своей отрасли» [1, с. 4]. Хоча зазначена авторка вирішує це питання на користь теорії права, як виявляється, це не є панацеєю, зокрема, з огляду на вищенаведений приклад із правом власності, до якого в українських теоретиків права виявився тимчасово відсутнім науковий інтерес.

Системність права, на думку Д. А. Керімова, потребує адекватного дослідницького підходу до нього, що сприятиме викриттю природи зв'язків, відносин і взаємодії його частин, з'ясуванню їх функціонального призначення та ефективності реалізації, сприйняття усього науково-правового організму як цілісної сукупності. Системний метод, достатньо докладно освітлений в літературі, не в повній мірі використовується у правовому пізнанні. Так, при

дослідженні та розробці системи права робиться упор на диференціацію її галузей та явно недостатньо уваги приділяється укріпленню їх системної єдності. Але в сучасних умовах, коли існує велика потреба у стабілізації суспільних відносин, особливо важливо підтримувати гармонійність і сувору злагодженість частин правового механізму. Окремо взята правова галузь (інститут, норма) не здатна врегулювати з необхідною повнотою і всебічністю ті чи інші суспільні відносини без узгодженої дії з іншими правовими галузями (інститутами, нормами), спрямованими на регулювання тих само або суміжних відносин [15].

Але сьогодні, не маючи усталених і узгоджених між науками дослідницьких підходів до вирішення завдання системного правового забезпечення економіки, як-то кажуть «на виході» ми маємо наступний результат — наукові дослідження розвивають переважно «дерево» окремої науки (цінність гілок і пагонів кожного з дріздів презюмується); деякі з них, що співпадають з уподобаннями відповідної політичної еліти, становляться підґрунтям або фрагментом законодавчих ініціатив. Однак в цілому виявляється, що сукупне економіко-правове знання не здатне системно обслуговувати трансформаційні процеси в сучасній економіці.

Прикрість зазначеного становища посилюється ще одною, не менш суттєвою, особливістю юристів у галузі економіки та права, як її пояснює С. М. Ревіна, — відсутністю схильності до пильного аналізу динаміки розвитку ринкових відносин і неповним врахуванням ними впливу політики, влади на регулювання економічних процесів [1, с. 11, 21–22]. Це свідчить не на користь традиції, яка склалася у вітчизняній правовій науці, — розглядати право як вторинне, відносно економіки, явище, та вимагає від юристів постійного зв'язання правових розвідок із соціально-економічним і політичним вимірами реальності.

Так чи інакше, намагання різних правових галузей обслуговувати спільний об'єкт — економіку, не будучи скоординованими концептуально, призводять до результату, який Б. Г. Розовський справедливо назвав втратою кінцевої мети права [9, с. 5].

Підтримуючи в цілому думку В. К. Мамутова про важливість не доктринальної диференціації норм, а забезпечення їх взаємодії, інтеграції та комбінування в загальній системі правового забезпечення економіки [7, с. 23], слід додати одну важливу деталь — необхідно визначити концептуальну мету такого об'єднання, бо предмет переважно не викликає питань.

На думку Б. Г. Розовського, генеральною метою права є забезпечення прогресу, як мінімум, існування цивілізації [9, с. 5]. Погоджуючись в цілому з максимою прогресу (хоча це поняття потребує уточнень), але при цьому не гіперболізуючи право як умову існу-

вання людства, слід знову-таки зауважити, що мета правового забезпечення економіки (в цілому та кожному конкретному випадку) потребує індивідуалізації.

У Господарському кодексі України [16], на відміну від інших нормативних актів в економічній сфері (зокрема, кодифікованих), сформульовано (у преамбулі) наступні цілі: забезпечення зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва та на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальної спрямованості відповідно до вимог Конституції, утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України, сприяння гармонізації її з іншими економічними системами.

На погляд Г. Л. Знаменського, загальною метою господарського законодавства у правовому аспекті є укріплення суспільного господарського порядку — впорядкування поведінки суб'єктів господарювання за «правилами гри», а в економічному — забезпечення ефективності виробництва, зростання національної економіки. Конкретизація цієї загальної мети передбачається шляхом реалізації цільових функцій, які безпосередньо спрямовані на якісне зростання економіки (т. з. функціонально-цільовий підхід). Найважливішою цільовою функцією господарського законодавства ним визначається забезпечення мотивації або зацікавленості господарюючих суб'єктів у підвищенні ефективності виробництва, стимулюванні господарської ініціативи, підприємливості, що передбачається можливим у випадку приведення до дії *соціальних важелів, врахування людського фактора* в матеріальному виробництві, бо тільки пов'язуючи ці інтереси з відповідними формами власності, право повинно створити відповідні умови для загального економічного зростання [14, с. 49–50].

Якщо розглядати господарське законодавство з позицій мотиваційної функції, то ідею його формування (вдосконалення) можна висловити наступним чином: «Треба робити господарський закон так, щоб діяти за ним було вигідно». У зворотному напрямку слід очікувати, що законодавчі приписи («правила гри») будуть дотримуватися суб'єктами господарювання лише в тому випадку, якщо це їх до чогось стимулює. Якщо ж законотворчій поведінки не відбувається, виходить, що господарське законодавство своєї мети досягнути не може, тобто є неефективним. Чи можна вважати такий аналіз об'єктивним? Очевидно — ні. Адже зрозуміло, що ключовим елементом формули ефективності господарського законодавства є не стільки «правила гри» («буква закону»), скільки стимули (або узгодження інтересів) — тонка, мінлива складова, пошук якої виходить за рамки компетенції господарського права як галузевої науки, бо знаходиться в широких пластах соціальної практики, державотворення та ін.

Наведені міркування пояснюють прагматичність інших кодифікованих актів у сфері економіки (зокрема, Цивільного кодексу України [17]) щодо замовчування власної мети — уявляється, що поодинокі її неможливо досягнути. Тому місце високої цілі заміщується функцією регулювання в руслі «головне — маневри та може щось (добре) з цього і вийде». Отже, коло «системного» правового регулювання економіки замкнулося, але небажаним чином — право залишилося у внутрішніх межах (лабіринтах), а економіка переважно функціонує за цими (правовими) межами. Змінити ситуацію може пошук спільної мети права у галузі економіки, об'єднання зусиль різногалузевих наук в єдиному напрямі.

Розробниками Концепції модернізації господарського законодавства на базі Господарського кодексу України слушно визначалося: «*целеполагание* должно стать *ключевым моментом* в разработке соответствующей законодательной политики, целевых программ и планов законопроектных работ, дальнейшей систематизации законодательства, отслеживания его результативности» [18]. При цьому, на наш погляд, обрання Господарського кодексу в якості центру об'єднання законодавства з економічним змістом не слід розглядати як науковий експансіонізм і трактувати джерело кодифікації на користь виключної компетенції господарського права щодо економіки. Як вже зазначалося, сьогодні такі речі, як «чистота галузі» є утопією, а адекватного наповнення цього акта ніколи не відбудеться у межах розробок однієї науки. Це підтверджується загальною тенденцією розвитку сучасних суспільних наук — прагненням до полідисциплінарного синтезу, трансдисциплінарного підходу, синергетики [19] та ін., що обумовлено становленням нової, постнекласичної наукової картини світу.

Але повернемося до концептуального об'єднання законодавства з економічним змістом. Визначення його мети залежить від вирішення низки принципів питань. Одним із них залишається питання лібералізації та меж втручання держави до регулювання економіки. І проблема полягає навіть не в остаточному визначенні цих меж — ця робота передбачається перманентною. Необхідність взагалі їх встановлення, поряд із визнанням на світовому рівні вичерпання ресурсу ліберальної парадигми економіки на тлі останніх світових криз (зокрема, [20]), втім виявляється неочевидною для провідної наукової спільноти, яка складає «дорожні карти» правлячій еліті.

Так, у Національній доповіді «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави» констатується переживання наразі Україною фази «агресивного» капіталізму, ліберальну модель якого *пропонується випробувати* (!), «оскільки будь-яке втручання влади в економіку в українських ре-

аліях завжди пов'язане з черговими кризами (паливними, газовими, цукровими, м'ясними тощо) та корупційними звинуваченнями» [14, с. 644–645]. Не оспорожуючи недосконалу поведінку української держави щодо економіки, втім є дуже спірним (з огляду на світову економічну історію) заперечувати взагалі її доцільність, особливо тепер.

Як справедливо вважають І. І. Веленто та В. С. Єлісєєв, в регулюванні економіки «святе місце пустим не буває»: якщо держава послаблює управління та не стримує негативні (псевдо-управляючі) фактори, її роль заміщують інші суб'єкти «регулюючого впливу» [12, с. 23], і в нашому (українському) випадку це місце давно і міцно зайняте так званою «тіньовою парадержавою» [21]. І цей факт не заперчується фахівцями НАН: «можна констатувати фактичне завершення процесу реструктуризації тіньової економічної діяльності в масштабах держави. Така діяльність стала складовою її економіки. Вона обслуговує економічні й політичні інтереси певних впливових структур і ділових кіл»; «надзвичайно небезпечною є діяльність тіньових і корупційних ринків послуг і благ під державною вивіскою... йдеться про тіньовий внутрішній ринок товарів і послуг, ринок судових, адміністративних, управлінських і господарських рішень, ринок керівних посад, де точиться «боротьба» за «дохідні посади», ... ринок освіти, медичних послуг і наукових досліджень, ринок для задоволення деструктивного попиту (наркотичні засоби, зброя тощо) та рейдерство» [2, с. 189, 194]. Але замість радикалізації заходів щодо підвищення рівня та посилення відповідальності у сфері державного менеджменту, науковці пропонують усунути державу від управління, залишивши їй місце «нічного охоронця» [2, с. 644], який у нас традиційно вночі відпочиває.

Цікавий факт: за результатами соціологічного опитування «що є важливим для успішного розвитку України?» варіант відповіді «зведення до мінімуму втручання держави в економічні процеси» обрали 40,6 %, проти — 27 % і важко відповісти — 32,4 %, тобто майже 60 % громадян державного втручання не заперечують. А друге місце в рейтингу варіантів відповідей зайняло «створення правової держави» (обрали 91,7 % опитаних) [22]. Це свідчить про те, що економічна компетентність держави передбачається тільки у зв'язку із правопорядком, виходячи з чого є зрозумілою аргументація відповідей.

Відповідальність за наукові висновки щодо лібералізації безглуздо покладати переважно на фахівців у галузі права, бо цю ідею, насамперед, обстоюють представники економічної науки, як прояву ще одної спеціалізації (у межах суспільних наук). В умовах економіко-центричності сучасного світогляду це становище лише посилює означені проблеми ланцю-

гу: диференціація знань — розпорошення зусиль (втрата мети) — неефективність економіки та права.

Доволі розповсюдженою серед юристів залишається консервативна позиція на кшталт: не дивлячись на те, що економічною тематикою цікавляться і юристи, ці питання концептуально не є предметом дослідження правової науки, точніше, тут юридична наука обмежується виключно описовою (формальною) стороною. Якщо економісти вирішать, що державне втручання до економіки необхідно, то нехай створять конкретні критерії втручання держави до економіки, а юридична наука буде сприяти формуванню відповідної частини Господарського кодексу [12, с. 326]. Отже, за наявності на початку ХХІ ст. численних досліджень, результати яких доводять як «за», так і «проти» державного втручання до економіки, з міркувань наукової спеціалізації, виходить, що обирати та вирішувати долю господарського «буття», яке не вичерпується економічною наукою, все одно прийдеться економістам.

Але відомо, що в Україні (та інших пострадянських країнах) представники господарсько-правової науки намагаються принципово дискутувати ці питання (зокрема, [23]), і незважаючи на те, що переважно з іншими висновками, ніж цивілісти, загальним позитивом є те, що дискусія не обмежується економічними колами. Це означає, що йде процес *зближення* права і економіки, який втім не повинен стати змішуванням. Для цього слід скористатися порадою всесвітньо відомого економіста Джоан Робінсон: «Сенс вивчення економічної теорії не в тому, щоб отримати набір готових відповідей на економічні питання, а в тому, щоб навчитися не попадатися на вудочку економістам» (цит. за [24]).

Таким чином, диференціація правових галузей у сфері економіки перешкоджає її системному правовому забезпеченню, але не стільки внаслідок різноманіття шляхів правового пошуку, а через відсутність точки їх об'єднання — оновленої спільної (міжгалузевої) мети правового забезпечення економіки. Сучасні виклики потребують більш ґрунтовного, але критичного зближення права з економічною та іншими суспільними науками (зокрема, соціологічною, політологічною) з метою зв'язання «орієнтирів» та розширення уявлень права щодо відносин з економічним змістом і потенцій щодо їх врегулювання. Відтак будуть уточнюватися завдання (цілі) права та межі його наукової рефлексії. Виконання цього завдання на сьогоднішньому етапі передбачається можливим шляхом застосування міждисциплінарних дослідницьких підходів (програм), які дозволять долати «прокрустове ліжко» спеціалізації задля пошуку та досягнення мети права. Це передбачається за перспективу подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Ревина С. Н. Теоретические проблемы правового регулирования рыночных отношений в современной России : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / С. Н. Ревина. — Нижний Новгород, 2008. — 56 с.
2. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гєсця [та ін.]. — К. : НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с.
3. Украина оказалась на четвертом месте рейтинга журнала Forbes «10 худших экономик мира» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://news.zn.ua/articles/83912>.
4. Вільне падіння: Україну позбавили статусу вільної країни // Український тиждень. — № 3 (168). — 2011. — С. 10–11.
5. На що насамперед спрямована соціально-економічна політика влади? [Електронний ресурс]: за даними опитування Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова 2008 р. — Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=348.
6. Мамутов В. К. О цивилистическом подходе к решению проблем правового регулирования хозяйственной деятельности / В. К. Мамутов. — Донецк : ИЭП АН УССР, 1977. — 70 с.
7. Мамутов В. К. Развитие хозяйственного законодательства и хозяйственно-правовой мысли в современной Украине : науч. доклад / В. К. Мамутов. — Донецк : Ин-т экономико-правовых исследований НАН Украины. — Донецк, 2004. — 40 с.
8. Знаменский Г. Л. Блеск и нищета современной цивилистики / Г. Л. Знаменский // Экономика и право. — 2004. — № 2 (9); 2005. — № 1 (11) и 2 (12).
9. Розовский Б. Г. Хозяйственное право: с эмоциями и без : монография / Б. Г. Розовский. — Издание первое. — Луганск : Изд-во «Элтон-2», 2008. — 230 с.
10. Горшенин В. В. Теоретические аспекты правового регулирования экономики в переходных обществах: на примере постсоветской России : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В. В. Горшенин. — Москва, 2009. — 181 с.
11. Тишаев Б. Б. Экономико-правовой статус личности: структурно-содержательный анализ : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Б. Б. Тишаев. — Казань, 2011. — 22 с.
12. Теория экономического права : тексты лекций / И. И. Веленто, В. С. Елисеев. — Гродно : ГрГУ, 2004. — 417 с.
13. Батрин С. Господарське право як самостійна галузь права: до постановки питання / С. Батрин // Юридична Україна. — 2010. — № 1. — С. 94.
14. Знаменский Г. Л. Хозяйственное законодательство Украины: формирование и перспективы развития / Г. Л. Знаменский. — К. : Наукова думка, 1996. — 56 с.
15. Керимов Д. А. Потенциал российского правоведения / Д. А. Керимов // Социологические исследования. — 1997. — № 3. — С. 10–14.
16. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 462.
17. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.
18. Концепция модернизации хозяйственного законодательства на базе Хозяйственного кодекса Украины / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, С. А. Кузьмина, Е. В. Титова // Экономика и право. — 2006. — № 2 (15). — С. 5–16.
19. Див., зокрема: Николаева И. Ю. Полидисциплинарный синтез и верификация в истории / И. Ю. Николаева. — Томск : Изд-во Том. ун-та, 2010. — 410 с.; Мокий М. С. Трансдисциплинарная методология в экономических исследованиях : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / М. С. Мокий. — Москва, 2010. — 50 с.; Лебідь А. Є. Трансдисциплінарні дослідження і проблема істинності наукового знання / А. Є. Лебідь // Філософія науки: традиції та інновації. — 2010. — № 1. — С. 237–245; Тирских М. Г. Право как объект применения синергетических методов / М. Г. Тирских // Академический юридический журнал. — 2007. — № 2. — С. 4–8.
20. Ленкин С. Еще раз о либеральной экономической парадигме [Электронный ресурс] / С. Ленкин. — Режим доступа : <http://www.yurclub.ru/docs/other/article219.html>.
21. Варналий З. Уровень теннизации украинской экономики приближается к 60 % / З. Варналий // Дело. — 2009. — 7 дек.
22. Що є важливим для успішного розвитку України? (перелік) [Електронний ресурс]: за даними опитування Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова 2008 р. — Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=336.
23. Мамутов В. К. Хозяйственный кодекс в системе правового обеспечения экономики в Украине [Электронный ресурс] / В. К. Мамутов. — Режим доступа : http://www.iepd.dn.ua/Stat_20.htm; Дойников И. В. Проблемы предпринимательского (хозяйственного) права в материалах Первого Российского экономического конгресса : научный доклад [Электронный ресурс] / И. В. Дойников. — Режим доступа : http://www.iepd.dn.ua/Stat_28.htm.
24. Джон Кеннет Гэлбрейт Экономические теории и цели общества [Электронный ресурс] / Джон Кеннет Гэлбрейт. — Режим доступа : <http://ek-lit.narod.ru/glbsod.htm>.

Надійшла до редакції 04.11.2011 р.